ISSN 2394-5303

Special Issue Feb. 2018

International Multilingual Research Journal

Printing Area™

Vol-02

Problems and Prospects of Indian Agriculture

Editor

Dr.R.G.Rasal

27) भारतीय शेतक—यांच्या आत्महत्या
प्रा.डॉ.अजयकुमार मधुकर पालवे ||95

28) ''शेतकरी आत्महत्या कारणे आणि उपाययोजना''
प्रा. डॉ. आदिनाथ मोरे, लासलगाव, जि. नाशिक, || 99

29) भारतीय कृषीचा इतिहास आणि अर्थव्यवस्थेतील भुमिका
प्रा.ए.एच.घोंगडे,पाथर्डी जि.अहमदनगर || 102

30) भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राची भूमिका
अंजली पंढरीनाथ लंगोटे, संगमनेर, जि. अहमदनगर || 107

31) भारतीय शेतकऱ्यांच्या आत्महत्त्या — कारणे आणि उपाय
प्रा. महादेव क्षिरसागर, मालेगाव कॅम्प, जि. नाशिक || 109

32) "भारतातील किमान आधारभूत किंमत धोरण : कृषी क्षेत्रातील प्रमुख समस्या"
डॉ. वैद्य संजय गोविंदराव, श्रीरामपूर, जि. अहमदनगर. || 112

33) सांगली जिल्ह्यातील कोरडवाहु शेती आणि ताकारी टेंभु उपसा जलसिंचन प्रकल्प.
प्रा.हणमंत एस.सावंत, आटपाडी || 116

34) पिकरचना बदल आणि शाश्वत शेती : विशेष अभ्यास पद्मश्री डॉ.वि. विखे पाटील सहकारी ....
डॉ. जयश्री आर. दिघे, राहाता, जि. अहमदनगर || 119

35) शेतकऱ्यांची कर्जमाफी: एक चिंतन
जयवंत भदाणे व कृषीसेवक मुरलीधर बच्छाव, देवळा, जि.नाशिक || 122

36) प्रा. शिवाजीराव भोसले यांच्या दृष्टीकोणातून गायीचे अर्थशास्त्र .....
प्रा. पाटील मनोज उत्तमराव, प्रवरानगर ||125

37)भारत व पाकिस्तान देशांदरम्यान कृषी व्यापाराबाबत संभाव्य संधी
प्रा.संतोष ज्ञानदेव जाधव, कोळपेवाडी, ता. कोपरगांव || 128

38) शेतमालाचा भाव — सरकारी धोरणे व उपाययोजना
प्रा. एस. व्ही. निळे, प्रवरानगर लोणी. || 131

39) भारतीय शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या
प्रा. कदू राहूल बापूसाहेब, प्रवरानगर || 135

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

31

भारतीय शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या— कारणे आणि उपाय

प्रा. महादेव क्षिरसागर
सहायक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग,
श्रीमती पुष्पाताई हिरे महिला
महाविद्यालय, मालेगाव कॅम्प, जि. नाशिक

****

• **प्रस्तावना :**

शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा आहे. कारण आजही देशाच्या एकूण लोकसंख्येच्या ६० टक्के लोकसंख्या शेती आणि शेतीची निगडीत व्यवसायात गुंतलेली आहे. एकूण राष्ट्रीय उत्पन्नाच्या १२.५ टक्के वाटा कृषी क्षेत्राचा असून वाढत्या लोकसंख्येला अन्नधान्याचा पुरवठा शेती क्षेत्रातून होतो. अशा कृषीप्रधान अर्थव्यवस्थेत शेतकऱ्यांच्या वाढत जाणाऱ्या आत्महत्या ही एक गंभीर समस्या आहे. १९६५—६६ मध्ये शेतीविषयक नवीन व्युहरचना स्विकारुन हरितक्रांतीचा प्रयोग करण्यात आला. परंतु हा प्रयोग काही निवडक राज्यापुरता मर्यादित राहिला; इतर राज्यात म्हणावा तसा शेतीचा विकास होऊ शकला नाही. कृषी क्षेत्रातील उत्पादनातील अनिश्चितता, नैसर्गिक आपत्ती यामुळे कष्ट करुनही शेतकऱ्यांच्या हाती काहीच उत्पन्न शिल्लक राहत नाही. भारतीय शेतकरी शेतीला जीवन जगण्याचे साधन म्हणून पाहतो; हा शेतीच संकटात सापडल्यामुळे तो आपले जीवन संपवतो आहे. प्रस्तुत संशोधन लेखात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या व उपाय यावर प्रकाशझोत टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

• **संशोधनाची उद्दिष्टे :—**

१) भारतातील शेतकऱ्यांच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.

२) भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येची कारणे अभ्यासणे.

३) शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी उपाय सुचविणे.

• **संशोधन पध्दती :**

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक व विश्लेषणात्मक संशोधन पध्दतीचा अवलंब केला असून दुय्यम स्त्रोतांचा आधार घेण्यात आला आहे. यामध्ये संदर्भ ग्रंथ, मासिके, वर्तमानपत्र, इंटरनेट इत्यादींचा संदर्भ म्हणून उपयोग करण्यात आला आहे.

• **भारतातील शेतकरी आत्महत्या :**

१९९१ मध्ये भारताने जागतिकीकरणाचा स्वीकार केला. नवीन आर्थिक धोरणामुळे उद्योग आणि सेवा क्षेत्राचा विकास झपाट्याने झाला असून शेती क्षेत्राकडे यामध्ये दुर्लक्ष झाल्याचे दिसून येते. याचा परिणाम शेती व्यवसायावर झाला असून १९९३ ते २००३ या दहा वर्षाच्या काळात जवळपास दहा हजार शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहेत.

'नॅशनल क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो ऑफ इंडिया २०१२' च्या अहवालात असे म्हटले आहे की, भारतात १३५४४५ आत्महत्या झाल्या. त्यापैकी १३७५५ शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या होत्या. म्हणजेच एकूण आत्महत्येच्या ११.२ टक्के शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येचे प्रमाण होते. यामध्ये महाराष्ट्र आंध्रप्रदेश, कर्नाटक, मध्यप्रदेश आणि केरळ या राज्यात आत्महत्त्येचे प्रमाण जास्त होते.

२०११ मध्ये देशात १३५५८५ आत्महत्या झाल्या त्यापैकी १४०२७ शेतकरी होते. २०१० मध्ये १३४९५९ आत्महत्या झाल्या. त्यापैकी १५९६३ शेतकरी होते.

२०१२ मध्ये भारतात सर्वाधिक आत्महत्या महाराष्ट्रात झाल्या असून ही संख्या ३७८६ इतकी होती.

भारतातील शेतकरी आत्महत्या आकडेवारी

वर्ष	एकूण शेतकरी आत्महत्या	वर्ष	एकूण शेतकरी आत्महत्या
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]		

• **महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या :**

महाराष्ट्र राज्य देशातील विकसित राज्य आहे असे आपण म्हणतो. परंतु दुसऱ्या बाजुला देशातील सर्वाधिक शेतकरी आत्महत्या महाराष्ट्रातच घडून येतात हे विसरुन चालणार नाही. सन २०१२ मध्ये देशातील एकूण शेतकरी आत्महत्येपैकी एक चतुर्थांश (३७८६) शेतकऱ्यानी आत्महत्त्या केल्या आहेत.

'राष्ट्रीय क्राईम रेकॉर्ड ब्युरो ऑफ इंडिया'च्या अहवालानुसार २०१३ या वर्षी महाराष्ट्रात सर्वाधिक आत्महत्त्या झाल्या आहेत. १९९५ पासून महाराष्ट्रात जवळपास ६० हजार शेतकऱ्यांनी आत्महत्त्या केल्या आहेत. महाराष्ट्रात सर्वात जास्त आत्महत्त्या विदर्भात होतात आणि २०१३ हे वर्ष विदर्भासाठी शापच मानले जाते.

महाराष्ट्र सरकारने २०१७ हे वर्ष दुष्काळग्रस्त जाहीर केले. जलयुक्त शिवार योजनेला सुरुवात करुनही हा प्रश्न तसाच राहिला. याच वर्षात अनेक ठिकाणी शेतकऱ्यांनी आंदोलन केली. शेतकरी संपावर गेला राज्यकर्त्यांनी आपापले राजकीय हित साधून घेतले परंतु फक्त चार महिन्यात (जानेवारी २०१७ ते एप्रिल २०१७) ८५२ शेतकऱ्यांनी आत्महत्त्या केल्या आणि आपले जीवन संपवले आहे.

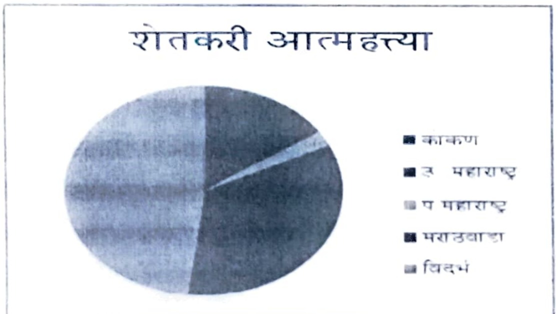

विभाग	शेतकरी आत्महत्त्या
कोकण	०१
उ. महाराष्ट्र	१३२
प. महाराष्ट्र	१९
मराठवाडा	२९१
विदर्भ	४०९

• **भारतातील शेतकरी आत्महत्त्येची कारणे :**

भारतात शेतकरी आत्महत्त्या वाढत जाण्याची वेगवेगळी कारणे आहेत. त्यापैकी काही महत्त्वाची कारणे खालीलप्रमाणे सांगता येतात.

१) पावसाची अनिश्चितता, रोगराई तसेच जलसिंचनाच्या अपुऱ्या सुविधा कारणीभूत आहेत.

२) नवीन आर्थिक धोरणामुळे शेती क्षेत्राकडे सरकारचे दुर्लक्ष आणि उद्योग व सेवा क्षेत्रास सवलती देणे.

३) उत्पादन खर्चातील वाढीमुळे कृषी आदान (Input) आणि प्रदान (Output) यातील तफावत.

४) शेतीची अल्प उत्पादकता, तुकडीकरण आणि वाढता कर्जबाजारीपणा, खासगी कर्जात वाढ यामुळे शेतकरी आत्महत्त्येचे प्रमाण वाढले आहे.

५) कर्जाचा योग्य कारणासाठी विनियोग न झाल्यामुळे कर्जाची परतफेड वेळेत होत नाही.

६) उत्पादनाला योग्य किंमत किंवा हमीभाव न मिळाल्यामुळे शेती करतांना शेतकऱ्यांच्या मनात उदासिनता निर्माण होत आहे.

७) कौटुंबिक कलह आणि सामाजिक वाद तसेच वडिलोपार्जित संपत्तीच्या वादातून आत्महत्त्येला प्रवृत्त होणे.

८) सामाजिक सण समारंभ, मुला– मुलींचे लग्न, शिक्षण इत्यादी करणे शक्य नसल्याने निर्माण झालेला निराशावाद.

९) पुरक व पर्यायी व्यवस्थाचा अभाव.

१०) आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अभाव, भांडवलाची कमतरता, दुबार पेरणीचा खर्च यामुळे शेतकरी आत्महत्त्या वाढत आहेत.

११) कृषीविषयक संशोधनाचा अभाव

या सर्व कारणांमुळे भारतीय शेतकरी हा आत्महत्त्येस प्रवृत्त होत आहे.

उपाययोजना :

१) दुष्काळावर मात करण्यासाठी जलसिंचन सुविधामध्ये वाढ करणे आणि शेतीचे पाणी शेतीला उद्योगाचे पाणी उद्योगाला, पिण्याचे पाणी असे समान वितरण करुन त्याची अंमलबजावणी करणे आवश्यक आहे.

२) सिंचन विभागाचा निधी योग्यरित्या वापरुन जलयुक्त शिवार योजनेसारख्या योजना प्रभावी व

सार्वत्रिक राबवण्याची गरज आहे.

३) मातीपरीक्षण करुनच कोणते पीक घ्यावे. याबाबत ठरवावे आणि उत्पादनात वाढ करावी.

४) आधुनिक उत्पादन तंत्राचा वापर करुन प्रतिहेक्टरी उत्पादनात वाढ करणे.

५) स्वस्त व पुरेसा कृषी पतपुरवठा करण्याबरोबरच सावकारी पध्दतीचे समुळ उच्चाटन करावे.

६) शेतकऱ्यांना कृषी कर्जाबरोबर त्यांच्या उपभोग्य कर्जालाही प्राधाण्य सरकारने द्यायला हवे.

७) नैसर्गिक आपत्तीमुळे पिकांचे नुकसान झाल्यास नुकसान भरपाईची रक्कम त्वरित आणि योग्य द्यावी.

८) शेतीला पुरक आणि पर्यायी व्यवसायासाठी स्वस्त कर्जपुरवठा उपलब्ध करुन द्यावा.

९) शेतकऱ्यांच्या उत्पादनाला किमान आधारभूत किंमत जाहीर करावी.

१०) सरकारी योजनांचा प्रचार व प्रसार करुन गरजु शेतकरी व शेतमजूर यांना फायदा द्यावा.

११) कायद्यात सुधारणा करुन पीक विमा योजनांच्या व्याप्तीत वाढ करावी.

सारांश :

शेतकरी आत्महत्त्या वाढण्यासाठी नैसर्गिक, सामाजिक, कौटुंबिक अशी अनेक कारणे आहेत ज्याप्रमाणे औद्योगिक व सेवा क्षेत्राचा विकास झाला तसा विकास कृषी क्षेत्राचा झाला नाही. याला जबाबदार कोणताही एक घटक नाही तर स्वातंत्र्योत्तर काळात सर्वच पक्षाच्या सरकारने दुर्लक्ष केल्यामुळे कृषी क्षेत्र दुर्लक्षित झाले. या क्षेत्राचा विकास होण्यासाठी प्रबळ इच्छाशक्तीची गरज आहे. फक्त आश्वासने देवून विकास होणार नाही तर शाश्वत व दीर्घकालीन उपाय करण्याची गरज आहे. अन्यथा शेतीचा विकास होणार नाही आणि शेतकरी आत्महत्त्या कमी होणार नाहीत. सुजलाम सुफलाम देशातील शेतकरी आनंदी जीवन जगावा असे वाटत असेल तर शेतकरी आत्महत्त्येच्या मुळावर योग्य घाव घालून ही समस्या सोडविणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

१) भारतीय अर्थव्यवस्था २०१२, डॉ. राजेंद्र रसाळ

२) National Crime Record Buro Report-2014

3) "Economic Surve of India" Govt. of India 2012-13

4) National Crime Record Buro Report 2015

5)https://timesofindia.indiatimes.com/city/mumbai/852-farmer-suicides-in-four-months-in-mah/articleshow/58723266.cms

6) https://en.wikipedia.org/wiki/Farmers%27_suicides_in_India

❑❑❑

Agriculture is the backbone of indian economy. Seventy percent propulation of the country depends on the indian agriculture. However the share of agriculture in national income is reduced day by day. The present scenario of indian agriculture shows that this sector is plagued by several problems. The new agriculture policy of india offers ample opportunities. The main purpose of proposed seminar is find ways to solve these problems by means of discussion exchange of thoughts and ideas. The seminar will provide an appropriate forum to have deliberations on different topics related to the recent and emerging fields in various disciplines of agricultural Economics.

IMPACT FACTOR 5.011 iijif

Published By

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed-431 126

(Maharashtra) Mob.09850203295

E-mail: vidyawarta@gmail.com

www.vidyawarta.com

www.vidyawarta.com

ISSN 2394-5303